

Päivi Rainò

Viittomien leksikaalisesta kuvauksesta

Abstract

In the modern bilingual lexicons of *Finnish Sign Language* (FinSL) published in 1973 (*Viittomakielen kuvasanakirja* [1977]), 1998 (*SVPK*) and 2002 (*Suvi*; online publication) approximately 4,500 signs are described along with their equivalents in Finnish. My purpose in this paper is to address issues that are ignored in these publications. Firstly, the dictionaries present only a fragment of possible utterances in a language where a wide idiolectal variation exists at all levels of language, and especially in the lexicon. Secondly, the frozen lexicon highlighted in the dictionaries doesn't represent rightly the polysynthetic nature of signed languages (including FinSL) where signs, or complexes of signed morphemes, differ from one context to another. Thirdly, traditionally equipped lexicographers have skated around this problem, because heavily loaded meanings cannot be transferred to bilingual dictionaries requiring idiomatic lexicalizations in Finnish.—The problem could be solved constructing a virtual, non-traditional monolingual sign language dictionary. From the lexicographers' part this implies reformation of goal-setting and new phrasing of questions. Instead of asking: 'What's your sign for X?' we should ask 'How does your language perform X?'

1. Miten vangita variaatio...

Nykyisen suomalaisen viittomakielen leksikkoon pääsee tutustumaan mm. *Suvi*-verkkosanakirjan (<http://suvi.viittomat.net>) kautta, jossa tuhannet videoleikkeet esittelevät viittomia perusmuodossaan sekä esimerkkilausein. Verkkoleksikko pohjautuu teoksiin *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja* (SVPK 1998) sekä sen täydennysosaan *Numeroita ja lukumäärien ilmaisuja* (2002), joissa monimuotoisia liikkeitä sisältävät viittomien perusmuodot oli mahdollista kuvata vain still-kuvin, ja niiden käyttöä ja taivutusta valaisevat esimerkkilauseet pystyttiin välittämään pelkästään suomenkielisten käännöstensä (sic!) kautta.

Suvi edeltäjinään sekä niitä parikymmentä vuotta vanhempi teos *Viittomakielen kuvasanakirja* (1977, 1. painos 1973) pystyvät kuvaamaan suomalaisesta viittomakielestä yhteensä vain 4 500 lekseemiä, joten on sel-

A Man of Measure

Festschrift in Honour of Fred Karlsson, pp. 236–242

vää, etteivät ne voi tarjota kuin häviävän pienen määrän arkikielessä tarvittavasta sanastosta – erikoiskielistä puhumattakaan. Niinpä *Suvista* kielenoppija löytää viittomat esimerkiksi lekseemeille HEDELMÄ BANAANI, KANA/BROILERI ja VIRUS, mutta ei lekseemeille SITRUUNA, SATELLIITTI tai PANNUKAKKU. Kielenoppaattensa – opettajien ja kadunmiesten – vaihtelevista vastauksista viittomakieltä tarkkaava pääsee vähitellen myös selvyteen siitä, ettei näille eikä valtaosalle suomen vakiintuneesta leksikosta ylipäätäänkään löydy sellaisia viittomavastineita, joita suurehko määrä viittomia käyttäisi – koko kieliyhteisöstä puhumattakaan.

Saman kohtalon kokevat myös ne viittomakielenkäyttäjät, jotka ovat esimerkiksi vuodesta 1998 toimineelta Suomalaisen viittomakielen lautakunnalta toivoneet variaatiosta vapaita vastineita esimerkiksi ilmaisuille *hormoni*, *piparkakku*, *rauhoitettu*, *luonnonvarainen* taikka *globalisaatio*, *virtuaalinen* ja *laajakaista*. Kaikille näille on keskustelun toimeksiannoissa, lautakunnan istunnoissa ja asian käsittelyyn liittyneissä pienimuotoisissa näytekereissa toki löytynyt käytössä olevia idiolektisiä viittomavastineita. Mutta yksikään tarjotuista ei kuitenkaan ole ollut sellainen, jonka kaikki – kyselijästä lautakunnan viittomakielisiin jäseniin asti – olisivat tunnistaneet sekä omaan leksikkoonsa kuuluvaksi että oman lähipiirinsä käytössä olevaksi viittomaksi. (Suomalaisen viittomakielen lautakunnan pöytäkirjat 22.5.1999, 15.11.2004, 17.5.2005.)

Eri viittomakielissä ilmenevää taajaa alueellista ja sosiaalista vaihtelua sekä eri kielimuotojen keskinäistä ymmärrettävyyttä on viime aikoina pyritty systemaattisesti selvittämään mm. Alankomaissa (Schermer 2004, Vanhecke & De Weerd 2004), Espanjassa (Gras i Ferrer 2004: 222–223), Yhdysvalloissa (Lucas, Bayley & Valli 2003) ja Australiassa (Schembri & Johnston 2004). Suomessa tällaiselle suurilla resursseilla vaativalle kartoitukselle ei ole tarjoutunut mahdollisuuksia, lukuun ottamatta noin 150 kielenkäyttäjää käsittävän suomenruotsalaisten viittomakielen tutkimusta (Hoyer 2000, 2004). Kun suomalaista viittomakieltä oppiva perää tutkijalta syitä sekä fonologisesti että leksikaalisesti kielenkäyttäjistä toiseen vaihteleville viittomille tai arkisenkin kielenkäytön “viittomavajeelle”, ei tutkijalla ilman empiirisen aineiston tukea ole muuta vaihtoehtoa kuin arvella variaatioon johtaneiksi syiksi perinteen varhaista katkeamista viittomakielen kouluviljelyssä taikka natiivi-informanttien heterogeenista kieli- ja kasvuympäristöä sekä koulutustaustaa (vrt. Salmi & Laakso 2005: *passim*).

Jos tutkija sivuuttaa kielenoppijan problematiikan ja tarkkailee kieltä natiiviviittojen perspektiivistä, ei kielenkäyttäjien kesken enää olekaan

havaittavissa tunnustelua vaativaa variaatiota tai kommunikaatiota estävää leksikaalista tyhjiötä, millään kielenkäytön alalla. Sen sijaan hän saa haaviinsa runsauden kyllästämää variaatiota, jonka siirtäminen viittomakielen sanastoihin ja kielenohjauksellisiin dokumentteihin *näyttää* olevan mahdollista, sillä toiskielisillä – niin kielenoppijoilla kuin -tutkijoillakin – toleranssiraja tuntuu olevan suhteellisen matalalla idiomaattisten ilmaisujen runsauden suhteen. Edellä olevista viittomista esimerkiksi PANNUKAKKU vaikuttaa ensi alkuun olevan hallittavissa: se on yksi PAISTAA PANNULLA; LETTU -viittoman mahdollisista merkityksistä, etenkin jos viittomaan lisätään määriteosaksi UUNI (*Suvi*, artikkeli 119). Mutta verkkosanakirjan ulkopuolella käsite näkyy kielennettävän sitenkin, että UUNI-viittomaan yhdistetään tarkenteeksi klassifikaattori SUORAKAITEENMUOTOINEN. Leksееmille SITRUUNA löysin sen sijaan päivässä lähipiirini viideltä natiivilta kielenpuhujalta seuraavat variantit:

- 1) viittojan molemmat kädet tekevät sitruunan nystyröihin päättyvän, muotoa piirtävän liikkeen
- 2) etusormen kosketus silmän alla + 1. vaihtoehto;
- 3) etusormi tekee kertakiertoliikkeen leukapielen alla
- 4) etusormi liikkuu korvan yläpuolella niskaan päin matomaisesti liikehtien.

Vaikka nämä neljä vastinetta ovat viiden ja lähes samanikäisen henkilön käytössä, ei variaation määrä sen enempää leksееmin SITRUUNA, kuin muittenkaan käsitteitten ilmaisemiseksi ole kieliyhteisössä hallitsematon. Vaihtelua rajaavat tarkoitteeseen liittyvä ensyklopedinen tieto ja viittomakielen kolmiulotteisuuteen ja visuaalisuuteen liittyvä säännöstö. Esimerkiksi 1. vaihtoehdossa käsien ja sormien liikkeellä tuotettu kolmiulotteinen klassifikaattori mallintaa sitruunan sileäpintaista, kaarevaa muotoa ja kiinteää konsistenssia. 3. ja 4. vaihtoehto merkitsevät taas kumpainkin ‘hapanta’, ja viittoman merkitys kavennetaan referenssiinsä suomesta lainatun, huulilla tuotetun lainasanahahmon [sit(ruuna)] avulla.

2. ... polysynteettisestä kielestä?

Esimerkit PANNUKAKKU ja SITRUUNA kuuluvat itse asiassa siihen viittomistoon, joka tuotetaan polysynteettisille kielille ominaisin leksikaalisiin affiksein. Vaikka polysynteesi onkin keskeinen viittomakielen piirre, *erittäin runsaalta vaikuttava* monimuotoisuus lienee aiheuttanut sen, että polysynteettiset viittomat on sivuutettu suomalaisen(kin) viittomakielen sanakirjoista. Ne rajataan pois jo SVPK:n esipuheessa, jossa kerrotaan, ettei polysynteettisillä viittomilla ole perusmuotoa, eikä niiden perusmerkitystä ole muutoinkaan helppo kuvata (mts. 29). Kääntäen ilmaistuna on siis ollut helpompi tarttua kiinteisiin viittomiin, koska ne edustavat polysynteettisten ilmaisujen kaoottisuuteen verrattuna sellaista lingvististä materialia, jota on ollut mahdollista hallita perinteisin leksikografisin keinoin.

Viittomakielisille polysynteettisesti muodostetut viittomat ovat kuitenkin sanaston rikkain ja omaleimaisin osa-alue. Viittomakieltä mallintamaan ryhtyvän peruslingvistin on joskus jopa vaikea taltuttaa viittovia kielenoppaita silloin, kun he aloittavat kielellisen suorituksensa vaikkapa AVAAMISEEN, KIINNITTÄMISEEN, KÄVELEMISEEN, PELAAMISEEN taikka VERKOSSALIIKKUMISEEN liittyvistä prosesseista, välineistä ja toimi-joista. Monesti kielelliseen ilonpitoon yhtyvät myös ohikulkijat, ja yhteisesti tuotetussa viittomavirrassa näkyy kymmenittäin erilaisia, ei-stabiileja, epäpysyviä viittomajaksoja, joissa monimuotoisin muuttujin välitetään informaatiota siitä, kuka AVAA tai PELAA tai TOIMII VIRTUAALIMAAILMASSA; minkä muotoinen, kokoinen, konsistenssinen objekti, teon suorittaja ja tila ovat; millä tavoin, missä paikassa teko kolmiulotteisessa tilassa tapahtuu viittojan kiintopisteen suhteen ja millainen prosessi on aspektiltaan ja intensiteetiltään.

Suomen ja viittomakielen välimaastoon, laajan idiolektisen ja erilaisen pienryhmien tuottaman viittomavariaation sekä polysynteettisen ilkamoinnin eteen ovat joutuneet myös työkielekseen viittomakieltä opiskelevat tulkit pohtiessaan, miten tulkita eri ammattialojen äärimmäisen kiteytynyttä suomea viittomille, joita “ei ole olemassa”. Toisaalta heistä voi vaikuttaa siltä, että kohdekielenä käytetty suomi ei koskaan onnistu autenttisesti toistamaan viittomakielisen leipurin, autonkorjaajan, maalarin taikka liikunnanohjaajan visuaalisesti detaljikasta viittomavirtaa heidän kertoessaan omasta työmaailmastaan. He nimittäin kuvaavat työkalujaan ja -prosessejaan lähes pelkästään polysynteettisin rakentein, sellaisin visuaalisiin lähi- ja etäotoksin, joissa liikettä ja olioita kuvaavat klassifikaattorit muo-

dostavat suomen kielessä esiintymättömiä merkityskokonaisuuksia. Esimerkiksi seuraavassa suomeksi rakenteellisesti käännettyssä, kolmisen sekuntia kestävässä viittomajaksossa, viittomakielinen kondiittori kuvaa yksittäisen leivoksen matkan liukuhihnalla, samalla kun hän välittää liukuhihnan eri osien muodot ja asemoi sille samalla valmistumassa olevien muiden leivonnaisen ‘kasvopuolen’ ja kulkusuunnan sekä -nopeuden:

– jatkuvasti liikkeessä olevat kaksi onttoa pyöreää rullaa [joiden] välistä tipahtelee vuoroittain alas pienen suorakaiteen muotoisia [jotka] saavat päälleen VALKOINEN MUNA, ohut o-mainen-kuvio. (HW 2005)

Samaisessa jaksossa hän myös kuvaa leivonnaisen muodon ja paksuuden, ja sen, mihin kohtaan leivonnaista munanvalkuaisella (ainoa kiinteä viittoma koko fraasissa) luotuu liimapohjaan tomusokerikuvio myöhemmin tartutetaan.

Tällaisen kielellisen todellisuuden edessä voi vain yhtyä Alton L. Beckerin (1995), William A. Foleyn (1997) ja Anna Wierzbickan (1997) tahoillaan esittämiin epäilyksiin siitä, että perinteisen länsimaisen lingvistisen kuvauksen kautta pääsimme koskaan ymmärtämään sisältäpäin niitä kielenulkoisen maailman piirteitä, joita on kielentynyt vaikkapa burmaan, japaniin taikka australialaisiin alkuperäiskieliin. Vaikka perinteiset lingvistit kavahtaisivakin esimerkiksi Wierzbickan (1997) epädogmaattisuutta, pitäisi ainakin viittomakielenoppijoiden ja -tutkijoiden viimeinkin nostaa polysyntesia tutkimuksensa lähtökohdaksi. Tämän tutkimusnäkökulman uusimisen ja modernien kuvateknologioiden salliman uudenmuotoisen kielenkuvauksen myötä olisi uusittava myös vanha elisitaatiotekniikka. Sen sijaan, että kysyttäisiin “miten viitot *avaruussukkulan?*” taikka “eikö *virtuaalisuudelle* ja *globaalisuudelle* riitä yksi ainoa viittoma?” olisi kysymyksenasettelussa annettava sijaa varioivalle kolmiulotteiselle liikkeelle. Digitaaliskameransa takaa kielentutkija voisi kysyä esimerkiksi: “miten viittomakieli tilantaa *virtuaalisuutta?*”, “millaista on viittomakielinen *globaalisuus?*” tai “miten eri tavoin viittomakieliset näkevät *avaruussukkulan?*”. Näin kameransilmään voisi vihdoinkin tallentua viittomakieltä idiomaattisimmillaan sen kuvatessa tarkoitteitten geometrista avaruudellisuutta, siihen upotettuja muotoja, koostumusta, ääriviivoja ja liikettä sekä toiminnan intensiteettiä eri vaiheissaan – eli juuri niitä piirteitä, jotka länsimaisissa kielissä ovat jääneet leksikaalisen fokusoinnin ja sen myötä myös leksikologisten ambitioitten ulkopuolelle.

Lähteet

- Becker, Alton L. (1995) *Beyond Translation: Essays toward a modern philology*. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press.
- HW = Håkan Westerholm. *Viitottu tiedonanto maaliskuussa 2005 Hetta Innalalle ja Noora Koistiselle*. Leipomoalan viittomiston keruuharjoitus *Käännöskielten lingvistiset erot* -kurssilla Viittomakielentulkin koulutusohjelmassa. Säilytteillä Humanistisen ammattikorkeakoulun Helsingin yksikössä.
- Foley, William A. (1997) *Anthropological Linguistics: An introduction*. Language in Society 24. Malden, MA: Blackwell.
- Gras i Ferrer, Victória (2004) Language Census of Sign-Language Users in Spain: Attitudes in a changing language community. Kirjassa Herreweghe & Vermeerbergen (toim.), s. 211–247.
- Herreweghe, Mieke van & Myriam Vermeerbergen (toim.) *To the Lexicon and Beyond: Sociolinguistics in European Deaf Communities*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Hoyer, Karin (2000) *Variation i teckenspråk: En studie av släktskapsterminologi i teckenspråket hos finlandssvenska döva*. Publication L4/2000. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- (2004) The Sociolinguistic Situation of Finland-Swedish Deaf People and Their Language, Finland-Swedish Sign Language. Kirjassa Herreweghe & Vermeerbergen (toim.), s. 3–23.
- Lucas, Ceil, Robert Bayley & Clayton Valli (2003) *What's Your Sign for Pizza? An introduction to variation in American Sign Language*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Salmi, Eeva & Mikko Laakso (2005) *Maahan lämpimään: Suomen viittomakielisten historia*. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Schembri, Adam & Trevor Johnston (2004) Sociolinguistic variation in Auslan (Australian Sign Language): A research project in progress. *Deaf Worlds* 20.1: 78–90.
- Schermer, Trude (2004) Lexical Variation in Sign Language of the Netherlands. Kirjassa Herreweghe & Vermeerbergen (toim.), s. 91–110.
- Suomalaisen viittomakielen lautakunnan pöytäkirjat*. URL: <http://www.kotus.fi/kielet/viittoma/vk-huolto.shtml>
- Suomalaisen viittomakielen perussanakirja. Täydennysosa 1: Numeroita ja lukumäärien ilmaisuja*. Toimittajat Tommi Jantunen & Leena Savolainen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 121. Helsinki: KL Support Oy, 2002.
- Suvi = Suvi – Suomalaisen viittomakielen verkkosanakirja*. Helsinki: Kuurojen Liitto ry., 2002. Verkkojulkaisu, URL: <http://suvi.viittomat.net/>.
- SVPK = Suomalaisen viittomakielen perussanakirja*. Päätoimittaja Anja Malm. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 104. Helsinki: KL Support Oy, 1998.
- Vanhecke, Eline & Kristof De Weerd (2004) Regional variation in Flemish Sign Language. Kirjassa Herreweghe & Vermeerbergen (toim.), s. 27–38.

- Viittomakielen kuvasanakirja*. Toinen, korjattu painos vuodelta 1977. (1. painos 1973.)
Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Wierzbicka, Anna (1997) *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York, NY: Oxford University Press.

Yhteystiedot:

Päivi Rainò
Humanistinen ammattikorkeakoulu,
Helsingin yksikkö
Viittomakielentulkin koulutusohjelma
Ilkantie 4
FI-00400 Helsinki